

NORLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

Undersøkelse av tilbudet som gis til barn og ungdom med Autismespekterforstyrrelser og Tourettes syndrom i utvalgte skoler

Publisert: 28.06.2019

Skrevet av: Esben Olesen og
Ragnhild Waldahl

Arbeidsnotat nr.: 1003/2019

ISSN-NR: 0804-1873

Prosjektnr: 1778

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

ARBEIDSNOTAT

ARBEIDSNOTAT NR: 1003/2019	ISSN-NR: 0804-1873	PROSJEKTNUMMER: 1778	ANTALL SIDER: 18
FORFATTER(E): Esben Olesen Ragnhild Waldahl			SALGSPRIS NOK:
Undersøkelse av tilbudet som gis til barn og ungdom med Autismespekterforstyrrelser og Tourettes syndrom i utvalgte skoler			

NORLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

INNHOOLD

FORORD	2
1. INNLEDNING	3
2. METODE.....	4
3.1. INNLEDNING	6
3.3. STRATEGI OG METODE I HENHOLD TIL INKLUDERING AV ELEVER MED SPESIELLE BEHOV....	7
3.4. UTFORDRINGER OG ORGANISERING AV SPESIALUNDERVISNING	7
3.5. KOMPETANSE	9
3.6. SIKRING AV KVALITET	11
3.7. SAMHANDLING MED ANDRE INSTANSER.....	12
3.8. SAMARBEID MED FORELDRE	14
4. OPPSUMMERING OG KONKLUSJON	16
Litteratur.....	19

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

FORORD

Arbeidsnotatet er et resultat av et forskningsprosjekt som Nordlandsforskning utfører på oppdrag fra Autisme- og touretteutvalget (Helse- og omsorgsdepartementet).

Nordlandsforskning har våren 2019 gjennomført en spørreskjemaundersøkelse sendt til alle spesialisthelsetjenester som behandler personer med Autismespekterforstyrrelser og Tourettes syndrom, samt utført telefonintervjuer med rektorer ved 13 utvalgte skoler fra hele landet.

Vi retter en stor takk til de ansatte fra spesialisthelsetjenester som har bidratt til økt kunnskap om oppfølgingen av personer med autismespekterforstyrrelser og Tourettes syndrom, og til de 13 rektorer som har brukt tid på å bli intervjuet og dermed har delt viktige erfaringer om skolenes organisering av tilbudet som gis til elever med autismespekterforstyrrelser og Tourettes syndrom. Vi vet at det kan være vanskelig å finne tid til denne type undersøkelser i en travel hverdag, og vi setter stor pris på bidraget.

Vår kontaktperson i Helse- og omsorgsdepartementet har vært sekretær for Autisme- og touretteutvalget, Kristin Opsahl, og vi takker for et godt samarbeid. Takk også til de medlemmene fra utvalget for Autisme og Tourettes som har bidratt til utviklingen av spørreskjemaet og intervjuguiden og for kommentarer underveis.

Bodø 14. juni 2019

Ragnhild Holmen Waldahl (prosjektleder)

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

1. INNLEDNING

På vegne av Autisme- og touretteutvalget (Helse- og omsorgsdepartementet) har Nordlandsforskning gjennomført en kartlegging av spesialisthelsetjenester og utdanningsløp for personer med autismspekterforstyrrelser og Tourettes syndrom. Formålet med studien har vært todelt, der den ene delen har hatt som mål å avdekke erfaringsbasert kunnskap om tilbudet som gis til barn og ungdom med autismspekterforstyrrelser (heretter ASF) og Tourettes syndrom (heretter TS) i utvalgte skoler. Den andre delen av studien har hatt som mål å kartlegge ansvaret for utredning og oppfølging av personer med ASF og TS i spesialisthelsetjenesten. Dette notatet omhandler studien rettet mot skolesektoren. For mer om studien av spesialisthelsetjenesten, se arbeidsnotat 1003/2019 (Skogøy, Arild Gjertsen, Waldahl & Olesen, 2019). Samlet skal studien inngå som et underlagsmateriale til en offentlig utredning om tjenestetilbudet til personer med ASF og TS.

Metodisk har kartleggingen av deler av skolesektoren benyttet telefonintervjuer med et utvalg av rektorer ved barne- og ungdomsskoler. Sentrale temaer i telefonintervjuene har vært:

- Hva er skolens utfordringer i forhold til elever med ASF og TS?
- Hvordan er tilrettelegging og organisering av spesialundervisning gjort på skolen?
- Hva er god praksis for elever med ASF og TS (spesifikke innlæringsmetoder, læremidler, romforhold etc.)?
- Hvordan er rektor involvert i å sikre kvalitet på den spesialpedagogiske undervisningen?
- Hvordan er samarbeidet med andre instanser (PPT, Statped, BUP, habilitering mm.)
- Hvordan er samarbeidet med foreldre/foresatte?

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

2. METODE

Vi har i denne undersøkelsen intervjuet 13 rektorer fra barne- og ungdomsskoler i hele landet. Rekrutteringen av rektorer er gjort ut fra en oversikt som sekretariatet for Autisme- og touretteutvalget har utviklet og levert til Nordlandsforskning. Sekretariatet for Autisme- og Tourettesutvalget kontaktet Statped, PPT-kontorer og andre fagmiljøer med spørsmål om de kjente til skoler med elever som har ASF og TS. Skolene i oversikten er valgt i Nord, Midt, Vest og Sør-Øst Norge, og de ligger i både store og små kommuner. Grensen mellom store og små kommuner er satt ved 13.500 innbyggere. Skolene er fordelt på både små og store skoler, og på barneskoler, ungdomsskoler, samt skoler som både er barne- og ungdomsskoler. Oversikten fra sekretariatet omfattet 84 skoler.

Nordlandsforskning har utført et omfattende rekrutteringsarbeid og har kontaktet 53 skoler. Valget av disse skolene bygger på et ønske om å rekruttere rektorer fra kommuner av ulik størrelse, fra skoler av ulik størrelse og fra barne- og ungdomsskoler med og uten spesialgrupper og tilpasset tilbud. Rekrutteringsprosessen viste seg å være vanskeligere enn forventet. 26 skoler svarte ikke på henvendelsen fra Nordlandsforskning selv etter gjentatte henvendelser på telefon og e-post. 8 rektorer svarte at de ikke ønsket å delta i undersøkelsen. 4 rektorer henviste til andre ansatte på skolen. Det betyr at de rektorer som deltar i undersøkelsen er begrenset til de som svarte positivt på henvendelsen fra Nordlandsforskning. Dette har påvirket muligheten til å velge ut skoler strategisk i forhold til beliggenhet, størrelse og type skole. Når dette er sagt, viser det seg at de skolene som deltar i undersøkelsen er relativt bra fordelt mellom regioner (Nord- (15%), Midt- (15%), Vest- (23%) og Sør-Øst Norge (46%)) og de fordeler seg i både store (68%) og små kommuner (38%), og består av både barne- og/eller ungdomsskoler (1-7(38%), 8-10 (30%) eller 1-10 skoler (30%)). Den minste skolen har 92 elever fra 1. til 7. trinn og 16 ansatte, mens den største har 630 elever fra 1. til 10. trinn og 73 ansatte. På alle skolene, unntatt en, er det elever med ASF, mens 8 skoler ikke har elever med TS. Alle skoler har tidligere hatt elever med ASF og TS. Fire skoler har spesialgrupper for elever med spesielle behov, og på en av disse skoler det tale om en spesialisert autismegruppe. Spesialgrupper er for elever med omfattende behov for fysisk og spesialpedagogisk tilrettelegging og er et frivillig tilbud som foreldre kan søke til sine barn. På de skolene som medvirker i denne undersøkelsen, er det på tre ut av fire skoler kommunen som har ansvaret for å behandle søknader og fordele elever på spesialgrupper.

Intervjuene med rektorene ble gjort over telefon og ble tatt opp. Som utgangspunkt for intervjuene ble det brukt en intervjuguide som Nordlandsforskning hadde utviklet i samarbeid med sekretariatet for Autisme- og touretteutvalget. Etter intervjuene ble opptakene hørt gjennom og ble kodet i analyseprogrammet Nvivo. Analysene som presenteres i dette arbeidsnotatet er utarbeidet med utgangspunkt i denne bearbeiding.

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

Et sentralt aspekt ved de fortellingene som fremkom under intervjuene med rektorene, er at disse representerer et ledesperspektiv på det skoletilbudet som tilbys elever med ASF og TS. Det betyr at det er den øverste ansvarlige på den enkelte skole som vurderer skoletilbudet som gis til denne elevgruppen. Dermed er de synspunktene som presenteres i denne rapporten et perspektivert blick på den skolehverdag som elever med ASF og TS har. Hvis intervjuene var gjort med elever, lærere eller foresatte ville andre fortellinger og synspunkter komme frem. Dette ville kunne frembringe andre problematikker og andre former for både positive og negative fortellinger. Det er dermed ikke et objektivt og fullstendig bilde av skoletilbudet for elever med ASF og TS denne rapporten tegner, men et bilde sett fra rektorenes ståsted.

Undersøkelsen er blitt meldt inn og godkjent av NSD. Alle deltakere har fått utlevert et informasjonsskriv som forklarer undersøkelsens formål og hvordan dataene produsert i undersøkelsen oppbevares i overensstemmelse med gjeldende regler og forskrifter. Alle deltakere har samtykket til sin deltakelse og alle navn og steder er anonymisert.

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

3. UTDANNINGSSEKTOREN

3.1. INNLEDNING

Antall elever med ASF er mye større enn antall elever med TS på de skolene som deltar i denne undersøkelsen. Forskjellen mellom andel elever med ASF og TS kan muligvis forklares med at ASF generelt forekommer hyppigere i befolkningen enn TS. Det er dog uenighet blant forskere om den reelle forekomsten av ASF og TS, og man ser relativt store variasjoner mellom lande (Scharf et al., 2015) og mellom landsdeler i Norge. En undersøkelse fra 2013 viser at landsgjennomsnittet for barn med ASF (6–12 år) var på 0,6% i Norge, men på fylkesnivå varierte forekomsten fra 0,3% i Aust-Agder til 1,5% i Telemark (Surén et al., 2013). Et internasjonalt studie anslår at omkring 1% av barn og unge har TS (Robertson, 2008). Som sagt har alle skoler på nær én, elever med ASF, mens 8 skoler ikke har elever med TS. Noen få rektorer har ikke oversikt over antall elever på sin skole med henholdsvis ASF og TS-diagnoser, men langt de fleste kommer med et presist antall. Dermed fremgår det i intervjuene at på de 13 skoler som er med i undersøkelsen, er det ca. 70 elever med ASF og ca. 10 elever med TS. I tillegg forteller et par rektorer at de har elever som både har ASF og TS. Denne store forskjell i antall elever med henholdsvis ASF og TS kan forklare hvorfor rektorene i intervjuene i første rekke forholdt seg til elever med ASF, og i mindre grad fortalte om elever med TS. Rektorenes opptatthet med ASF kan også tyde på at TS er en mindre belyst funksjonsnedsettelse på grunnskoler enn autisme. Da rektorene fortellinger først og fremst handlet om erfaringer med ASF, avspeiles dette også i dette arbeidsnotatet.

3.2. ANSVARSFORDELING

Alle rektorene som har deltatt i denne undersøkelsen, har svart på spørsmål om ansvarsfordeling. Gjennomgående har rektorene fått delegert alt ansvar for den daglige driftet av skolen fra skoleeier. Dette innbefatter også ansvaret for å fatte vedtak og gjennomføre spesialundervisning. Et unntak er en mindre privatskole i en mellomstor by. På denne skolen har rådmannen i kommunen ansvaret for å fatte vedtak, mens rektor på privatskolen har ansvaret for å gjennomføre og organisere spesialundervisning. To rektorer på skoler med spesialgrupper fra større byer i Sør-Øst- og Vest-Norge, svarer at kommunen har ansvaret for opptaket til spesialgruppene, mens rektor har ansvaret for den daglige driften. En rektor på en 1. til 10.-skole i en liten kommune forteller at på denne skolen er det én elev med ASF, som kommunalsjefen i kommunen har det overordnede ansvar for. Denne eleven har egen base som er adskilt fra resten av skolen og elevene. Rektor ved denne skolen forklarer at dette ikke er et vanlig opplegg, og at skolen sammen med kommunen og Statped tilbyr denne spesielle ordning fordi det i kommunen ikke finnes andre spesialiserte skoletilbud til denne type elever.

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

3.3. STRATEGI OG METODE I HENHOLD TIL INKLUDERING AV ELEVER MED SPESIELLE BEHOV.

Rektorene på alle skolene, bortsett fra to, forteller at deres skoleeier har et overordnet mål om at alle elever så langt det er mulig, skal inkluderes i ordinære klasser. Således fremstår en inkluderende skole som et felles nasjonalt mål. Samtidig forteller alle rektorene at på deres skole, er målet om inkludering av elever med spesielle behov et sentralt fokusområde. Omkring halvparten av rektorene forteller at på deres skole, er det et eksplisitt mål at så mye av spesialundervisningen som mulig, skal foregå inne i ordinær klasse og sammen med andre elever. Den andre halvparten av rektorene sier at spesialundervisningen skal tilpasses den enkelte elevs funksjonsnivå, hvilket betyr at spesialundervisningen i noen fag kan være inne i klassen, og i andre fag foregå utenfor klassen på et eget grupperom. Alle rektorene gir uttrykk for at de prøver å begrense enkeltundervisning så mye som mulig og flere begrunner dette med at elever lærer best sammen med andre elever.

3.4. UTFORDRINGER OG ORGANISERING AV SPESIALUNDERVISNING

Stort sett alle rektorer gir uttrykk for at elever med ASF er så ulike at det er umulig å se dem som en gruppe med ens behov. Elever med diagnoser innenfor autismspektret har ofte sammensatte utfordringer, og det betyr at skolene må tilrettelegge skolehverdagen ut fra den enkelte elevs behov. En generell utfordring som imidlertid fremgår på tvers av intervjuene med rektorene, er at særlig elever med ASF og TS ofte har bruk for skjerming i løpet av skoledagen. Flertallet av rektorene forklarer at elever med ASF blir forstyrret når de er i rom med mange andre elever. Uro og mange sanseinntrykk påvirker disse elevene negativt og gjør det ofte nødvendig å ta dem ut av de ordinære klassene. Flere rektorer fremhever samtidig at det kan være stigmatiserende for elever med ASF og TS å være i klasserommet, fordi de kan ende opp med å få en negativ rolle i klassemiljøet på grunn av atypisk adferd som kan virke forstyrrende på de andre elevene. Det peker på at inklusjonsidealet, motsatt sin hensikt, kan ha en ekskluderende effekt for noen elever, som risikerer et negativt sosialt stempel i det ordinære klassemiljøet. Disse forholdene gjør at lærerne konstant må balansere idealet om inkludering opp mot den enkelte elevs behov for ro, trygghet og begrensnings av sanseinntrykk.

Dette krever først og fremst at skolene har fysiske fasiliteter som gjør det mulig at den enkelte eleven kan få være på et eget rom eller et grupperom. Langt de fleste av rektorene forteller at de har en skole hvor dette er mulig. Flere rektorer forklarer at de ikke har de beste fysiske fasilitetene på sine skoler, men at de prioriterer å bruke de ekstra rommene som finnes til elever med spesielle behov, slik som elever med ASF og TS. Det gjør at andre elever på disse skolene ofte ikke har adgang til grupperom i løpet av skolehverdagen. Tre rektorer forteller at de fysiske fasilitetene på skolene ikke er bra nok til å kunne tilpasse undervisningen som de gjerne vil. Én rektor på en mindre skole forteller at skolebygget er så lite hensiktsmessig, at skolen strever mye med å tilby tilrettelagt undervisning for elever med spesielle behov. På denne skolen er det et reelt problem, og rektor gir, som en av fire

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

rektorer som deltar i undersøkelsen, uttrykk for at han ikke mener skolen kan ivareta behovet til elever med sammensatte behov godt nok.

En annen skole hvor rektor mener at skolen ikke alltid kan ivareta behovet til elever med ASF, er den største skolen i undersøkelsen. Rektor forteller at denne skolen har mange elever og mye støy og sanseintrykk. Dette gjør at det til tider kan være utfordrende å tilpasse og inkludere elever med ASF i ordinære klasser. Denne rektoren forklarer at det er spesialpedagogene på skolen som, basert på sakkyndigvurdering fra PPT, vurderer hva som er best tilrettelegging med tanke på elevenes læringsutbytte. For noen elever betyr det deltakelse i ordinær klasse med forsterkning av assistenter, for andre betyr det at elevene mottar stort sett all spesialundervisning i spesialgrupper utenfor ordinære klasser, mens det for andre igjen betyr én til én undervisning utenfor klassen. Denne skolen praktiserer dermed et bredt spekter av spesialundervisning, hvor skolen forsøker å tilpasse undervisningen til den enkelte elevs behov og funksjonsnivå. Denne modellen er vanlig for skoler som ikke har spesialgrupper.

En rektor fra en barneskole i en mindre kommune forteller at de praktiserer en form for omvendt inkludering hvor elever fra den ordinære klasse blir tatt ut sammen med en elev som har ASF, og at de sammen mottar undervisning på et grupperom. Dette gjør at eleven med ASF kan være sammen med andre elever, uten å være sammen med alle elevene samtidig. Dette mener rektor er en god løsning, som balanserer elevens behov for skjerming og samtidig sikrer en grad av inkludering.

Generelt fremgår det av intervjuene med rektorene, at elever med ASF og TS i høy grad mottar tilpasset undervisning på norske skoler. Graden av inkludering i ordinære klasser er varierende fra skole til skole i forhold til den enkelte skoles tilnærming til spesialundervisning. I tillegg har den enkelte elevs funksjonsnivå stor innflytelse på i hvor stor grad skolene forsøker å inkludere eleven i ordinære klasser.

Rektorene fra skoler med spesialgrupper forteller at de elevene med ASF og TS som har lavest funksjonsnivå, får all eller en stor andel av undervisningen utenfor ordinær klasse, mens elevene med et høyt funksjonsnivå får en større del av undervisningen i den klassen som de har tilknytning til. Det samme gjør seg gjeldende på skoler uten spesialgrupper, hvor elever med lavest funksjonsnivå ofte mottar all undervisning i baser utenfor de ordinære klassene. I motsetning til elever som er tilknyttet spesialgrupper, får «base»-elever i stor grad undervisning alene. De fire rektorer fra skoler med spesialgrupper gir ikke entydig uttrykk for at de er mer tilfredse med det tilbud de kan gi elever med ASF og TS, enn rektorer uten spesialgrupper. Samtidig forteller flere rektorer fra skoler uten spesialgrupper, at de mener at spesialgrupper ville være en god løsning for noen av deres elever med ASF. En rektor fra en liten kommune, som ikke har skoler med spesialgrupper, forklarer at på hennes skole har de to elever med ASF. Disse mottar stort sett all undervisning utenfor klasserommet. Den ene eleven er helt adskilt fra resten av skolen, mens den andre har en egen base tilknyttet en ordinær klasse. Eleven med tilknytning til en ordinær klasse mottar stort sett all undervisning alene, men er sammen med klassen i sosiale sammenhenger og får dermed i noen grad et inkludert skoletilbud. Den andre eleven som er adskilt fra resten av

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

skolen, gjør ikke det. Rektoren på denne skolen forklarer at disse to elevene er på skolen fordi det ikke finnes andre tilbud for dem i kommunen. Det fremstår dermed som det eneste reelle skoletilbudet for disse elevene, og ikke nødvendigvis som den løsning som best ivaretar disse to elevenes individuelle behov. De fleste rektorer fra små kommuner forteller det ikke finnes spesialgrupper i deres kommune. Det kan således tyde på at elever med ASF som har lavt funksjonsnivå blir tilbudt et mer spesialisert skoletilbud såfremt de bor i en større kommune, hvor muligheten for å søke plass på en skole med spesialgruppe oftere er til stede. Dermed kan størrelsen på kommunen være bestemmende for omfanget og innholdet av skoletilbud som tilbys elever med ASF.

En annen rektor forteller også at hennes skole ikke tilbyr optimale skoletilbud til elever med lavt sosialt eller adferdsmessig funksjonsnivå, på grunn av mangel på spesialtilbud. Denne rektoren trekker frem en elev med ASF som har et høyt faglig nivå, men som ikke trives i den ordinære klassen han går i, på grunn av dårlige sosiale ferdigheter. Rektoren forklarer at hun tror at denne eleven ville ha en mye bedre skolehverdag hvis han hadde mulighet til å gå på en spesialskole tilrettelagt for elever med ASF. Rektoren forklarer at hun tidligere har besøkt en slik skole i Danmark, og hun mener at denne type tilbud ville passe godt til denne eleven. Vedkommende ville da kunne inngå i et felleskap med andre unge med lignende utfordringer og derfor ikke oppleve den samme formen for utenforskap som han nå opplever i den ordinære klassen. Rektoren forklarer imidlertid at hun betrakter dette som ønsketenkning da denne type skole ikke finnes i Norge. Denne rektoren gir altså uttrykk for at det ikke er mulig å inkludere denne eleven i en ordinær klasse på en måte som tilgodeser elevens individuelle behov, da eleven samtidig er faglig velfungerende, men har lave sosiale ferdigheter.

Noen rektorer forteller at et annet aspekt, som kan påvirke hvor godt skolen lykkes med å inkludere elever med ASF, er elevenes alder. Disse rektorene forklarer at det er lettere med sosial inkludering de første årene på barneskolen enn på mellomtrinnet. Rektorene forklarer at omkring 4. – 5. trinn skjer det en forandring i elevenes innbyrdes relasjoner og kommunikasjon. De sosiale kodene og dynamikkene blir mer komplisert å forholde seg til og noen elever med ASF får vanskelig ved å avkode den sosiale interaksjon i klasserommet og i elevgruppen. En konsekvens kan være at elever med dårlige sosiale ferdigheter opplever å bli mer sosialt ekskludert jo eldre de blir.

3.5. KOMPETANSE

På de aller fleste skolene i undersøkelsen, er det spesialpedagoger som har ansvaret for å tilrettelegge spesialundervisningen. På langt de fleste skolene forteller rektor at det enten er spesialpedagoger eller lærere som gjennomfører selve spesialundervisningen, mens det på tre skoler også er assistenter som ofte gjennomfører spesialundervisningen. En av disse er en stor 1.-10. skole som ligger i en større by. Her forteller rektor at skolen mangler personale og har utfordringer med fravær hos de fast ansatte. Dette gjør at det til tider er vanskelig å tilby elever med spesielle behov undervisning tilpasset deres situasjon og undervisning som er utført av lærere med fagkompetanse. I forlengelse av dette fremhever stort sett alle

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

rektorer at det er en utfordring at elever med ASF og TS har ulike behov og derfor krever ulike kompetanse hos de ansatte. Langt de fleste rektorene forteller imidlertid at de mener at de ansatte på deres skole har grei kompetanse når det gjelder elever med ASF, mens flere rektorer forteller at lærerne på skolen i mindre grad har kompetanse i forhold til elever med TS. Grunnen til dette er at skolene generelt har færre elever som har TS. På mindre skoler går det ofte flere år mellom hver gang skolen har en elev med TS, mens langt de fleste skoler konstant har elever med ASF.

De fleste rektorer forteller at de ikke har problemer med å ansette faglærte lærere eller lærere med spesialpedagogisk kompetanse. Kun enkelte rektorer forteller at de sliter med å få faglært personale til skolen. En av disse skolene er en mellomstor barneskole i en liten kommune. Rektor på denne skolen forteller at ca. 20 % av alle lærerne i kommunen ikke har lærerutdanning. Dette mener rektor er en vesentlig utfordring med hensyn til tilrettelegging av undervisningen på skolen, men at skolen samtidig har ansatt en spesialpedagog som har spesifikk kompetanse på ASF. Det gjør ifølge rektor, at elever på skolen som har ASF og som har vedtak om spesialundervisning, får et godt tilpasset undervisningstilbud. Dette viser at en skole kan ha et lavt generelt kompetansenivå blant de ansatte, men samtidig ha et høyt kompetansenivå når det gjelder elever med spesielle behov. En annen mellomstor ungdomsskole i en større by har motsatt utfordring. Skolen har ikke problemer med å ansette faglærte lærere, men har store utfordringer med å rekruttere spesialpedagoger. Dette til tross for at skolen har spesialgruppe med fokus på elever med ASF og TS. Det betyr at denne skolen kun har ansatt én spesialpedagog og at resten av de ansatte i spesialgruppen er vanlig lærerutdannet. Selv om rektor på denne skolen gir uttrykk for at han gjerne ville ansette flere lærere med formell spesialpedagogisk kompetanse, og at dette ville forbedre undervisningen til elever med spesielle behov, mener rektor at skolen uansett gir et godt tilbud til elever med ASF og TS.

Da autismespekterforstyrrelser dekker veldig ulike typer tilstander, adferd og funksjonsnivå, forteller mange rektorer også at det er nødvendig å justere de ansattes kompetanse i forhold til den enkelte elevs utfordringer og behov. Det betyr at erfaringer og kompetanse som en lærer har bygget opp i forhold til en elev med ASF, ikke nødvendigvis kan overføres til en annen elev med ASF. Flere rektorer viser til at det derfor kan være nødvendig å sende lærere på kurs som fokuserer på spesifikke utfordringer hos enkelte elever. Dette forteller mange rektorer er ressurskrevende. Det tydeliggjør at inkluderingen av elever med ASF i skolehverdagen krever at den enkelte lærer har en høy grad av spesialisert kunnskap. I tillegg forklarer mange av rektorene at lærerne, utover kunnskap om ASF, må forholde seg til en lang rekke problematikker som elevene generelt sett har med seg inn i skolen som f.eks. ADHD, dårlig oppdragelse og dårlig impuls kontroll. Samlet stiller det krav om at omfanget av ulike kompetanse som den enkelte læreren ideelt sett må beherske, blir ganske omfattende. Dette viser at lærerne, i takt med at den inkluderende skole i større og større grad blir implementert, må kunne forholde seg til og mestre en hel rekke av utfordringer som tidligere ikke i samme grad var en fast del av skolehverdagen. Kort sagt skal lærerne utover å være faglig dyktig også ha omfattende psykososial kompetanse, hvor ASF og TS utgjør bare en del av mange utfordringer. Flere rektorer uttrykker også bekymring over den

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

arbeidsmengde som lærerne blir pålagt, og flere mener at lærerne arbeider over evne, hvilket resulterer i et dårlig arbeidsmiljø med mye stress og tidspress.

Alle rektorene forteller imidlertid at det finnes gode muligheter for kompetanseheving til de ansatte når det gjelder ASF og TS, men mangel på ressurser kan begrense hvor ofte de ansatte blir sent på kurs. Alle rektorer trekker frem PPT som en sentral aktør for opplæring og veiledning av skolens ansatte. Andre aktører som rektorene trekker frem er autismeteam og habiliteringsenheter ved de lokale helseforetak, BUP, Statped og Autismeforeningen. Noen skoler bruker stort sett kun PPT til kompetanseheving, mens andre skoler bruker i tillegg til PPT noen av de andre tjenestene og aktørene med kompetanse på dette feltet.

3.6. SIKRING AV KVALITET

På spørsmål om hvilken rolle rektor har med hensyn til sikring av kvaliteten av spesialpedagogisk undervisning, svarer de fleste at de har en tett oppfølging av tilbudet som gis til elever med spesielle behov. På de fleste skolene er det rektor som fatter vedtak om spesialundervisning. Unntaket er som nevnt en liten privatskole, hvor det er rådmannen i kommunen som fatter vedtak. Rektorene forteller at vedtaket om spesialundervisning i all hovedsak er fundert på sakkyndigvurderinger skrevet av PPT-rådgivere i kommunen, og alle rektorer følger i de aller fleste tilfeller PPT sine anbefalinger. På bakgrunn av den sakkyndige vurderingen utarbeider lærere eller spesialpedagoger på skolen en 'Individuell opplæringsplan' (IOP). De fleste rektorer forteller at de gjennomleser IOP'en og sikrer at den stemmer overens med sakkyndig vurdering fra PPT og rektors vedtak. Flere av rektorene forteller at de fra tid til annen sender IOP'er tilbake til lærerne med kommentarer til innholdet og med krav om forbedringer. I tillegg forteller over halvdel av rektorene at de i løpet av skoleåret har faste møter med lærerne og spesialpedagoger, hvor de sammen gjennomgår IOP'ene og justerer innholdet. Litt under halvdel av rektorene forteller at de har delegert ansvaret for kvalitetssikring av IOP'er og oppfølging av planene til lederen av spesialgruppen på skolen eller til en spesialpedagogisk koordinator som ofte har spesialpedagogisk kompetanse. Det er fortsatt rektoren på disse skoler som formelt godkjenner IOP'ene, men de er i mindre grad med på å definere innholdet i dem og er dermed også i mindre grad direkte involvert i utformingen av spesialundervisningen. Rektorene som har valgt denne modellen kommer fra både store og mellomstore skoler. Det fremgår dermed av intervjuene at alle rektorene har faste og omfattende rutiner for å sikre kvaliteten på den spesialpedagogiske undervisning på sine skoler. En mindre del av rektorene forteller dog at IOP'er har en tendens til å bli formelle eller byråkratiske dokumenter som skrives av lærerne fordi de må i henhold til loven, men ellers ikke brukes i skolehverdagen. I forlengelse av dette fremgår det av intervjuene at en viktig oppgave for rektorene er å fastholde lærenes fokus på IOP'en som et aktivt dokument som har en faktisk funksjon i skolehverdagen.

3.7.SAMHANDLING MED ANDRE INSTANSER

Rektorene på samtlige skoler i undersøkelsen forteller at deres skole har et tett samarbeid med PPT, og langt de fleste gir uttrykk for at dette samarbeidet er godt. Det er på alle skoler PPT som skriver sakkyndig vurdering til elever som vurderes å ha behov for tilpasset undervisning. På nesten alle skoler forteller rektor at skolen har tilknyttet faste PPT-rådgivere som kommer på skolen faste dager hver måned. Unntaket er en liten privatskole, hvor rektor forteller at skolen har en fast rådgiver tilknyttet og faste møter i starten og slutten av skoleåret. Ellers må skolen avtale møter med PPT etter behov. På alle skolene rådgir og veileder PPT både i forhold til enkeltelever og klasseledelse. PPT fremstår dermed som skolenes viktigste samarbeidspartner uansett størrelse på skolen eller kommunen. Rektorene fra skoler i større byer forteller at de opplever at PPT har for mye å gjøre, og at de kunne ønske at skolen deres kunne motta mer rådgiving og veiledning fra PPT. Rektorene fra mindre kommuner forteller generelt at de opplever støtten fra PPT som tilstrekkelig og stabil. En rektor på en 1.-10. skole i en liten kommune forteller imidlertid at det generelt er en utfordring når det gjelder elever med ASF, at PPT anbefaler for få timer i de sakkyndige vurderingene. Dette gjør det vanskelig å levere et skoletilbud som ivaretar den enkelte elevs behov, og derfor bruker denne skolen også flere pedagog- og assistenttimer enn det som PPT anbefaler. Rektor forklarer at dette innebærer at skolen bruker flere ressurser på elever med f.eks. ASF enn skolen får tildelt, og derfor må skolen nedprioritere pedagog- og assistenttimer på andre områder.

Utover det faste samarbeid med PPT, forteller rektorene på alle skolene at de har et samarbeid med BUP. Dette samarbeidet er alltid fra sak til sak. De fleste av rektorene gir uttrykk for at de har dårlige erfaringer med BUP. En fortelling som ofte går igjen, er at skolen egentlig ikke har reelt samarbeid med BUP, og at BUP kjører sitt eget løp. Flere av rektorene forteller at BUP er flinke til å behandle den individuelle eleven for den psykiske lidelsen eleven er utredet for, men at BUP ikke har generell kompetanse på skole. Det betyr at mange av rektorene mener at BUP ikke har kompetanse til å veilede eller støtte lærerne i hvordan de skal tilrettelegge undervisningen til elevens behov eller å gi veiledning i klasseledelse. I den forbindelse mener flere rektorer at lærerne har for store forventninger til den støtte de kan forvente å få fra BUP, hvilket betyr at lærere ofte blir skuffet i møtet med behandler fra BUP. De rektorene som har gode erfaringer med BUP, har det ofte i forbindelse med enkeltelever hvor de har opplevd et godt samarbeid med en spesifikk behandler fra BUP. Disse rektorene fremhever at i andre saker med andre behandlere, kan samarbeidet med BUP være dårlig eller helt fraværende. Det fremgår dermed fra intervjuene med rektorene, at samarbeidet med BUP generelt er mer distansert enn samarbeidet med PPT, og at samarbeidet i stor grad er personavhengig. I tillegg forteller flere rektorer at de opplever at BUP ikke har tid til å bistå skolene i det omfang skolene har behov for. Flere av rektorene forteller at det er sjeldent at BUP kommer på skolen, hvilket bl.a. betyr at behandlerne fra BUP ikke ser hvordan den enkelte eleven oppfører seg på skolen. Særlig rektorene fra små kommuner forklarer at avstanden til BUP er for lang. Dette fører med seg at samarbeidet mellom skolene i små kommuner og spesialisthelsetjenesten ofte beskrives som perifert og ustabil. Samtidig forteller mange av rektorene at de opplever at BUP ofte

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

har mer fokus på barnets forhold til foreldre og livet i hjemmet, enn på skolehverdagen. I relasjon til dette fremhever flere rektorer at de ofte opplever at BUP kan være en god støtte for foreldrene. En annen problematikk ved samarbeidet med BUP som flere rektorer trekker frem, er at BUP i noen saker har en annen forståelse og et annet syn på eleven enn PPT. BUP kan i disse sakene komme med andre anbefalinger enn det som PPT har vurdert og skrevet i sine sakkyndigvurderinger. En rektor forteller at det kan være svært uheldig hvis en behandler fra BUP på et møte med skolen og foreldre kommer med andre tilrådninger enn det som skolen og PPT ser som den beste løsning for en konkret elev. Dette kan skape forvirring og konflikt særlig med foreldre som kan få forventninger til lærerne og skolen som skolen eller PPT ikke er enig i. Dermed fremgår det av intervjuene med rektorene, at samarbeidet med BUP langt fra er optimalt, og at det i en del tilfeller fremstår direkte fragmentert.

Litt under halvparten av rektorene forteller at de fra tid til annen også samarbeider med habiliteringsenheter og spesialavdelinger på sykehus med spesialist i ASF og TS. Det er i all hovedsak rektorer på skoler som er lokalisert i store kommuner som forteller om denne type samarbeid. Dette samarbeid er oftest relatert til enkelte elever som har tilknytning til disse spesialiserte helsetilbud. Enkelte rektorer forklarer at de også har brukt spesialister fra disse tjenester i forbindelse med kurs og veiledning av de ansatte på skolen. Selv om samarbeidet med habiliteringsenheter og spesialavdelinger ikke er hyppig eller omfattende, beskriver alle rektorer som har vært i kontakt med disse enheter at hjelpen og støtten de har mottatt er god og av høy faglig kvalitet.

Stort sett alle rektorene forteller at de har eller har hatt et samarbeid med Statped om elever med særlige utfordringer, som for eksempel nedsatt hørsel og syn eller elever med behov for et spesialisert opplegg. Samarbeidet med Statped er alltid fra sak til sak, og når Statped først er involvert i en konkret sak forteller langt de fleste rektorer at samarbeidet generelt er godt og til nytte for skolen og den enkelte eleven. Rektorer fra mindre skoler forteller at de sjeldent samarbeider med Statped, og det kan gå år mellom hver gang de har kontakt til denne tjenesten. På en mindre skole i en liten kommune forteller rektoren at Statped for tiden er en viktig samarbeidspartner i forhold til en elev med ASF som har et lavt funksjonsnivå. Statped har på denne skolen vært med til å bygge opp et spesialtilpasset base-tilbud til eleven og fungerer som en fast rådgiver for ressursteamet rundt denne eleven. De rektorene som har et samarbeid med Statped, beskriver dette som stabilt og profesjonelt, ofte i motsetning til samspillet med BUP, som nevnt beskrives som ustabil og personavhengig. I forlengelse av dette fremhever flere rektorer at de heller vil ha hjelp fra Statped, hvis det er mulig, enn fra BUP.

Alle rektorer forteller at de har faste samarbeidsavtaler med barnehager, barneskoler, ungdomsskoler og videregående skoler i forbindelse med overganger mellom disse. Alle rektorer gir uttrykk for at de har gode eller svært gode rutiner med hensyn til overgangsarbeid. Det er vanlig at lærere og rådgivere ved skolene har faste møter med lærere og rådgivere fra barnehager og skoler før jul, året før elevene skal starte på en ny skole. Noen rektorer forklarer at overgangsarbeidet fungerer best med lokale barnehager og

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

skoler, og i mindre grad lykkes når det gjelder barnehager og skoler som ligger lenger unna og som de mottar færre elever fra. Mange rektorer forklarer at det er en stor hjelp for dem hvis de så tidlig som mulig får informasjon om kommende elever som har utfordringer. Da blir det enklere for skolen i dialog med foreldre og andre relevante instanser å planlegge skolehverdagen etter den enkelte elevs behov. En rektor fra en ungdomsskole forklarer at hun opplever det som en stor utfordring at hun får elever fra barneskolen som tydeligvis har utfordringer, men som ikke er blitt skikkelig utredet. Rektoren forteller at disse elever har opplevd å få mye kjeft på skolen for deres dårlige adferd, og de har sittet mye på et rom for seg selv fordi de lager for mye støy i klasserommet. Barneskolen eller foreldrene har ikke sett disse elevenes adferd som grunnet i en funksjonshemning som f.eks. ASF. Denne rektoren forteller at hun har flere elever som først på 9. eller 10. trinn har fått en autismediagnose. Dette gjør at skolen ikke lykkes med å tilrettelegge undervisningen til disse elevenes behov da det krever tid å organisere spesialundervisning og få bygget opp den nødvendige kompetanse hos lærerne. Denne rektoren gir dermed uttrykk for at hun mener at problemadferd hos elever på barneskolen tidligere skal utredes som potensielt forårsaket av en psykisk funksjonshemning. Dette er den eneste rektor som direkte fremhever dette som et problem.

3.8.SAMARBEID MED FORELDRE

Rektorer fra alle skoler i undersøkelsen forteller at de generelt opplever et godt samarbeid med foreldre til elever med ASF og TS. Alle skoler har faste rutiner med henblikk på møter med foreldre og foresatte flere ganger om året. Rektorene forteller at det er vanlig å gjennomgå elevens IOP på disse møtene og avstemme forventningene til både undervisningen på skolen og samarbeidet med hjemmet. Utover faste møter forteller alle rektorene at skolene også har møter med foreldrene utover de faste møtene ved behov. Rektorene gir uttrykk for at det er sjeldent at skolen har direkte konflikter med foreldre og foresatte til elever med ASF og TS. Flere rektorer forteller dog at det kan være uoverensstemmelser mellom hva foreldrene forventer av skolen og hva skolen kan tilby elevene. En rektor fra en privilegert bydel i en større by forteller at foreldrene er kravstore og vet hva de har rett på. Denne rektor forteller at det stort sett går bra, men noen foreldre kan bruke mye tid på å telle spesialtimer fremfor å fokusere på hva barnet deres faktisk lærer på skolen. En annen rektor fra en ungdomsskole, forteller at hun har hatt en løpende konflikt med et foreldrepår som først ikke opplyste skolen om at sønnen deres var diagnostisert med Asperger. Da skolen etter flere år med problemer rundt denne eleven, fikk vite at eleven hadde asperger, ble de også fortalt av foreldrene at eleven ikke selv visste om det, og at skolen ikke måtte fortelle eleven om diagnosen. Rektoren forklarer at hun mener at dette er en stor utfordring for skolen og vanskeliggjør tilretteleggelse av skolehverdagen til denne eleven. Et par andre rektorer forteller om lignende situasjoner hvor foreldre ikke vil at barnet deres skal vite at de har en autismediagnose. En av disse rektorene forteller at foreldrene ikke vil at barnet deres skal føle seg annerledes. Det tyder på at noen foreldre opplever autismediagnosen som et stigma, noe som kan påvirke samarbeidet negativt.

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

Generelt forklarer rektorene at det er viktig med en god dialog med foreldrene og at man som skole skal huske å se situasjonen fra foreldrenes ståsted, da det er de som kjenner sitt barn best. Samtidig forteller flere rektorer, at det en gang iblant kan være nødvendig å pushe foreldrene i forhold til hva skolen ser som det beste for eleven. Noen foreldre til elever med ASF og TS kan ha en forståelse av deres barns funksjonsnivå som lærerne ikke er helt enig i. Enten mener lærerne at eleven kan mer enn det foreldrene tror, eller lærerne mener at eleven ikke klarer de tingene som foreldrene forventer.

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

4. OPPSUMMERING OG KONKLUSJON

Litt under halvparten av rektorene som deltar i denne undersøkelsen, forteller at selv om skolen deres alltid kan bruke flere ressurser og lærerne alltid kan bli flinkere, mener de ikke at deres skole har vesentlige utfordringer med hensyn til elever med ASF og TS. Det vil si at en stor del av rektorene mener at det skoletilbudet de i dag gir til elever med ASF og TS, er tilfredsstillende. Det vil også si at litt over halvparten av rektorene i denne undersøkelsen, mener at skolen deres kunne tilby et bedre skoletilbud til elever med ASF og TS. Vi vil her trekke frem tre konkrete utfordringer som påvirker skoletilbudet som gis til denne elevgruppen.

For det første er skolenes fysiske utforming avgjørende for om skolen kan organisere et godt skoletilbud til elever med ASF og TS. Det er helt avgjørende at disse elevene gis mulighet til å trekke seg tilbake, og at de kan bruke deler av skoledagen på eget rom eller i mindre grupper. De fleste rektorer som deltar i denne undersøkelsen, mener at deres skole har en bra eller tilfredsstillende utforming, mens enkelte fremhever denne utfordring som den største hindringen for å gi et godt tilbud.

For det andre krever inklusjon av elever med ASF og TS at skolene har tilgang på lærer- og assistentressurser som enten kan forsterke spesialundervisningen inne i klassene, eller gjennomføre undervisning i mindre grupper. Samtlige rektorer som gir uttrykk for at de kunne gi et bedre skoletilbud til elever med ASF og TS, mener at hvis de hadde flere lærer- og assistent-timer, ville graden av inkludering i de ordinære klassene vært høyere. I tillegg mener rektorene fra disse skolene at deres skoler kunne ha nytte av flere lærere med spesialkompetanse innenfor dette feltet. Rektorene fra disse skolene gir altså uttrykk for at skolene har kapasitetsutfordringer og mangel på spesialisert kunnskap. Dette underbygges av at flere rektorer som deltar i denne undersøkelsen, fremhever at lærerne har mange arbeidsoppgaver og at arbeidspresset på skolene generelt er høyt. Dette tegner et bilde av at lærere i grunnskolen er utsatt for en "ansvarsoversvømmelse" hvor de blir pålagt flere oppgaver enn stillingen deres tilsier, og at de må løse oppgaver som ligger utenfor deres kompetansenivå. Denne form for ansvarsoversvømmelse har forskning tidligere beskrevet som et mer og mer hyppig fenomen i den norske velferdsstaten (Vike, Debesay & Haukelien, 2016). Denne forskningen viser at velferdsstatens ambisjon om å levere mer og mer omfattende tjenester, som for eksempel inkludering av alle barn i grunnskolen uansett funksjonsnivå og adferdsproblemer, ikke følges opp fra politisk hold med midler som faktisk gjør det realistisk å innfri ambisjonen. Samtidig viser forskningen at første-linje-profesjonelle, som lærere, generelt velger å jobbe over evne, fremfor ikke å levere de ambisiøse oppgavene de blir pålagt. Dermed skjer det i stor grad en absorbering av ansvarsoversvømmelsen, og differansen mellom ambisjonene og den manglende politiske vilje til å finansiere ambisjonene blir delvis skjult. Konsekvensen av en langvarig ansvarsoversvømmelse er at lærerne utsettes for et arbeidspres som kan være stressende og skadelig.

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

For det tredje er et godt samarbeid med andre aktører viktig for at skolen skal kunne tilrettelegge undervisning til elever med ASF og TS. Fast og regelmessig samarbeid med den lokale Pedagogisk-psykologiske tjeneste (PPT) er utslagsgivende for at skolene opparbeider gode rutiner som sikrer kvaliteten i det tilbudet skolene kan gi til denne elevgruppen. Det blir fremhevet at dette samarbeidet fungerer best når det består av hyppige møter med faste saksbehandlere hvor elevsaker kan drøftes og følges opp. Det er viktig at samarbeidet omfatter veiledning og rådgiving av lærere og assistenter i forhold til både individuelle elever og klasseledelse, samt også gjerne omfatter veiledning til skriving av individuelle opplæringsplaner. Denne undersøkelsen tegner et positivt bilde av samarbeidet med PPT, som av de fleste rektorer beskrives som stabilt og godt. En mindre gruppe av rektorene, særlig fra større byer, mener dog at deres samarbeid med PPT kunne vært bedre, da de opplever at PPT har dårlig tid og lite kapasitet. Etter PPT er Barne- og ungdomspsykiatriske poliklinikker (BUP) skolenes hyppigste samarbeidspartner. I motsetning til de relativt positive erfaringer med PPT, beskrives samarbeidet med BUP generelt som dårlig. Rektorene trekker frem at BUP ikke kommer nok på skolen, at samarbeidet er for fragmentert og personavhengig, og at skolene ikke har faste kontaktpersoner i BUP hvilket gjør at samarbeidet blir ustabil og tilfeldig. Her er det altså rom for forbedring. At det er utfordringer i samarbeidet mellom helsetjenester og skoler har tidligere forskning vist (Anvik & Waldahl, 2016, 2017). Utfordringen blir ekstra stor i små kommuner hvor avstanden til den nærmeste BUP er en faktor som påvirker samarbeidet.

At omfanget av spesialiserte tjenester er mindre i små kommuner er kjent fra annen forskning (Ose & Kaspersen, 2015). De små kommunene har ofte ikke nok innbyggere til å ha egne spesialiserte tilbud og er derfor avhengig av sentrale spesialisthelsetjenester som ofte er lokalisert i større kommuner i fylket. I forlengelse av dette peker undersøkelsen på at små kommuner har færre typer skoletilbud til elever med ASF og TS enn større kommuner.

Utover disse konkrete utfordringer fremgår det av intervjuene at skolene søker å innfri målet om inklusjon på ulike måter og gjennom ulike metoder i arbeidet med elever med ASF og TS. Det fremstår som et konstant dilemma for skolene å balansere hensynet til den enkelte elevs behov for ro og skjerming og målet om å inkludere disse elevene i ordinære klasser. Noen skoler har et eksplisitt mål om at spesialundervisningen så langt det er mulig skal gjennomføres i de ordinære klassene. Andre skoler vektlegger at undervisning skal tilpasses den enkelte elevs behov, hvilket betyr at deler av eller hele undervisningen kan gjennomføres som ene- eller gruppeundervisning utenfor klassen. Noen rektorer stiller spørsmål ved om bestrebelsen etter å inkludere elever med ASF og TS i noen tilfeller blir en direkte hindring for sosial inkludering. Enkelte elever har så store sosiale utfordringer at de i ordinære klasser kan oppleve at de ikke blir anerkjent av de andre elevene og ender i sosialt utenforskap. Det gjør seg særlig gjeldende på de høyere klassetrinn. Dette peker på at inkludering av elever med spesielle behov, ikke nødvendigvis handler om at eleven er fysisk tilstede på skolen, men at eleven opplever å være en del av elevfellesskapet og å inngå i positive sosiale relasjoner med de andre elevene. Dermed blir målet om inkludering i

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

ordinære skoler ikke kun til et spørsmål om fysiske forhold, lærerressurser og spesialkompetanse, men også til et mer grunnleggende spørsmål om hva 'inkludering' er og hvordan begrepet skal tolkes når det kommer til elever med ASF og TS.

Til slutt skal det nevnes at undersøkelsen viser at TS er en mindre belyst funksjonsnedsettelse i norske skoler enn ASF. Det fremgår av intervjuene at skolene har mer erfaring og kunnskap om ASF, noe som betyr at TS er mindre belyst i dette arbeidsnotatet.

NORDLANDSFORSKNING
NORDLAND RESEARCH INSTITUTE

LITTERATUR

- Anvik, C. H. & Waldahl, R. H. (2016). *Når noen må ta regien: Om unge med psykiske helseproblemer: utfordringer, tiltak og samhandling på Island, Færøyene og i Norge*. Bodø: Bodø: Nordlandsforskning Nordland Research Institute.
- Anvik, C. H. & Waldahl, R. H. (2017). Excluded Youth in Iceland, the Faroe Islands and Norway. *Nordisk välfärdsforskning | Nordic Welfare Research*, 2(01), 17-29. doi: 10.18261/issn.2464-4161-2017-01-03
- Ose, S. O. & Kaspersen, S. L. (2015). *Kommunalt psykisk helse- og rusarbeid 2015 : årsverk, kompetanse og innhold i tjenestene* (SINTEF A27362). Trondheim: SINTEF, Teknologi og samfunn.
- Robertson, M. M. (2008). The prevalence and epidemiology of Gilles de la Tourette syndrome: Part 2: Tentative explanations for differing prevalence figures in GTS, including the possible effects of psychopathology, aetiology, cultural differences, and differing phenotypes. *Journal of Psychosomatic Research*, 65(5), 473-486. doi: 10.1016/j.jpsychores.2008.03.007
- Scharf, J. M., Miller, L. L., Gauvin, C. A., Alabiso, J., Mathews, C. A. & Ben-Shlomo, Y. (2015). Population prevalence of Tourette syndrome: A systematic review and meta-analysis. *Movement Disorders*, 30(2), 221-228. doi: 10.1002/mds.26089
- Skogøy, B. E., Arild Gjertsen, Waldahl, R. & Olesen, E. (2019). *Kartlegging av spesialisthelsetjenester: Autismespekterforstyrrelser og Tourettes syndrom* Bodø: Nordlandsforskning.
- Surén, P., Bakken, I. J., Lie, K. K., Schjølberg, S., Aase, H., Reichborn-Kjennerud, T., . . . Stoltenberg, C. (2013). Fylkesvise forskjeller i registrert forekomst av autisme, AD/HD, epilepsi og cerebral parese i Norge. *Tidsskrift for Den norske legeförening*, 133(18), 1929-1934. doi: 10.4045/tidsskr.13.0050
- Vike, H., Debesay, J. & Haukelien, H. (2016). *Tilbakeblikk på velferdsstaten. Politikk, styring og tjenester*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.